

HOGYAN KERÜLTÜNK ILYEN SLAMASZTIKÁBA? ELSŐ RÉSZ: MIELŐTT TUDTUNK RÓLA

Ahhoz, hogy kidolgozhassuk a károk csökkentéséhez legmegfelelőbb haladásirányt, és hogy kimenekülhessünk azokból a csapdákból, amelyeket saját magunknak építettünk, meg kell ismernünk a történelmet, amely ehhez a helyzethez vezetett. A történet elbeszélése során igyekeztem különválasztani azokat az éveket, amikor még nem állt rendelkezésünkre letagadhatatlan tudás (ez volt az 1990-es évek kezdete előtti időszak), erről szól ez a fejezet. Míg a következő fejezet az ezután folytatott tevékenységünket beszéli el, amit én a cinkosság éveinek nevezek. Mindazonáltal fontos, hogy közben ne tévesszük szem elől az egész korszakon átívelő történetet se. A nagy olajvállalatok ma már nagyobbak és erősebbek, mint a legtöbb kormány. Ezek a vállalatok intim kapcsolatot alakítottak ki azokkal a kormányokkal, amelyek jelenleg a krízis központi elemei. A kapcsolatot biztosító intézmények nem fognak csak azért felszívódni, hogy a problémák megoldását az állampolgárokra bizzák. Mindazonáltal maguknak a vállalatoknak is meg kell változniuk, a megoldás – és nem a probléma – részeivé kell válniuk. Az a kultúra, amely a vállalatokon és a kormányokon belül kialakult, nagyon erősen befolyásolja majd a lehetséges változás mértékét és gyorsaságát.

A nagy olajvállalatok kultúrája több mint egy évszázad alatt alakult ki. Az Exxon, a BP, a Shell, a Chevron, a Texaco és a Gulf mind hatalmas globális olajvállalatok voltak már az első világháború előtt. Mindenkontrolláltak – az olajmezőktől a tankhajókon és a finomítókon át a benzinkúthálózatig –, ami szükséges volt ahhoz, hogy az olajiparágón belül világszerte önállóak lehessenek. Annak érdekében, hogy kiépítsék transznacionális birodalmukat – már a kezdetek kezdetén – olyan szorosan dolgoztak együtt, hogy lényegében egy birodalmat alkottak, és a „hét nővérnek” hívták őket. Az alapító vállalatoknak abban az időben még más márkanévük volt, mégis mai nevüket használom majd leginkább az alábbiakban.

AMERIKA-ELLENES TEVÉKENYSÉGEK: 1859–1911

Akkor is voltak törvények – ahogy most is – azokkal a vállalatokkal szemben, akik annyira nagyok és erősek lettek, hogy kisebb társaikkal büntetlenül bánhattak rosszul. Ezeket nevezik trösztellenes törvényeknek. Az Exxon elődjét, a Standard Oil vállalatot ezek alapján marasztalták el 1911-ben. A vállalat egymilliárd dolláros nemzetközi kartellt irányított, amely valóban kegyetlenül bánt el minden kispályás játékosal, aki olajjal próbált kereskedni. Eközben szenátorokat és kongresszusi képviselőket vesztegetett meg, és az egész világra kiterjedő kémhálózatot működtetett. A 20. század első évtizedében egy ilyen aktivitási portfóliót amerikaiak milliói Amerika-ellenes tevékenységnek tartottak. Egy Ida Tarbell nevű újságíró – akinek az édesapját az Exxon tette tönkre, miközben olajat próbált termelni Pennsylvániában, ahol először találtak olajat – írt egy könyvet a vállalat bizarr tevékenységeiről, amelyből bestseller lett. Ida könyvét az üzleti életre legnagyobb befolyást gyakorló könyvnek tartották, amit valaha is publikáltak.¹⁷⁴ Jórészt ennek a könyvnek köszönhetően az Exxon vállalatra úgy tekintettek, mint aminek a nemzeti érdek nem tartozik a szívégyei közé: vagyis a vállalat egy nemtörődöm óriás, aki egyértelműen etikátlan és gyakran törvénytelen taktikával eltaposott egy amerikai vállalkozót.

Az Exxon akkori főnöke, John Archbold megpróbálta az akkori amerikai elnököt, Theodore Rooseveltet egy mai értéken számolva 2 millió dolláros kampány-hozzájárulással megvesztegetni.¹⁷⁵ Igen, ezt abban az időben még megvesztegetésnek nevezték. Roosevelten rettetesen felháborodva küldte vissza a pénzt, és arra utasította legfőbb államügyészét, hogy még ha a poklot is szabadítja el, de hajtsa végre a trösztellenes törvényt. Az ExxonMobil 2000-ben George W. Bushnak küldött egy több mint egymillió dolláros kampány-hozzájárulást.¹⁷⁶ Az elnök hálásan megköszönte az adományt.

Roosevelt haragjára reagálva, a Standard Oil egyik igazgatója az alábbi tanácsot írta egy feljegyzésében: „Úgy gondolom, hogy a trösztellenes törvény körül most kialakult láz olyan örület, amit nekünk nagyon méltóságteljes módon kell kezelnünk, de olyan válaszokkal, amelyek bár teljes mértékben igazak, az alapvető tényeket megkerülik.” Ez egy érdekes meghatározása az igazságnak. Hiányos igazság. Jusson eszébe az olvasónak ez, amikor majd lejjebb az ExxonMobil globális felmelegedéssel kapcsolatos „teljesítményéhez” érek.

Akárhogy is, a trükkök nem jöttek be. Vádat emeltek az ExxonMobil elődje ellen. Ők viszont fellebbeztek. A Legfelsőbb Bíróság azonban a büntető ítéletet helybenhagyta. Elrendelték, hogy a vállalatnak vala-

mennyi alvállalatától külön kell válnia, más szavakkal, hat hónapon belül a vállalatnak kis vállalatokra kellett feloszlatnia magát. Még attól is eltiltották a vállalatot, hogy Texas államban olajfúrásokat végezzen.

Abban az időben ez nagy eseménynek számított, de végül is nem sok vizet zavart. Az olajipar ugyanis túl gyorsan nőtt. Henry Ford kidolgozta, hogyan lehet a ló nélküli kocsit nagy tömegben gyártani. Mindenütt utakat építettek. A flották szénről olajra váltottak, és közeledett a háború. A Standard Oil feldarabolása olybá tűnt, mintha egy hidra fejeit próbálták volna lenyesegetni. A Standard Oil anyavállalatából később megalakult az Exxon olajtársaság. A New York-i Standard Oil vállalatból lett a Socony (a későbbi Mobil). A Standard Oil kaliforniai vállalatából lett a Socal (a későbbi Chevron). Az indianai Standard Oil pedig az Amoco lett. Vajon tényleg különálló vállalatok voltak ezek? A Szövetségi Kereskedelmi Bizottság 1915-ben állapította meg, hogy a „Standard csoport” tagjai egymással egyetértésben működtek, és így a csoport még mindig képes volt versenytársait akadályozni.

Hány óriási olajtársaság létezik ma a világon? Az 1990-es évek egyesülési orgiáját követően összesen öt maradt: az ExxonMobil, a BP (amelybe az Amoco és mások olvadtak bele), a ChevronTexaco, a TotalFinaElf és a Shell, utóbbinak valahogy nem sikerült egy jelentős vállalatot sem lenyelnie. Szóval ennyit a csaknem évszázados trösztellenes törvény hatékonyságáról. Visszaértünk pontosan oda, ahonnan száz évvel ezelőtt elindultunk, azt leszámítva, hogy az amerikaiak többsége ma már nem tartja az ExxonMobil vállalatot Amerika-ellenesnek. Ugyanakkor a különbség az, hogy a 21. század elején a vállalatok sokkal hatalmasabbak, mint amilyenek a 20. század hajnalán voltak. Ha összeadjuk az óránként millió dollárokat hozó hasznot és a száz év alatt kiépített szerzett jogokat védő intézményrendszert, mi mást várhatnánk? A 20. század elején, az Egyesült Államokban legalábbis, az emberek a kormány, illetve annak hatalma miatt aggódtak, amelyre az olajvállalatok megzabolázásához volt szükség. Ma viszont a világ első számú olajfogyasztó országában lényegében az olajvállalatok *alkotják* a kormányt.¹⁷⁷

ÖSSZEESKÜVÉS ÉS ÁRULÁS: 1928–1945

Szégyen, hogy soha többé senkinek sem volt annyi akarata, mint amennyi Theodore Rooseveltnél elnöknek és legfőbb államügyészének, mert az idő múlásával a trösztellenes törvényekre egyre nagyobb szükség lett volna. Egészen 1928-ig, a „nagy három” – az Exxon, a Shell és a BP – úgy versenyeztek egymással, ahogy azt a jó kapitalista zászlóshajóktól elvár-

ták. Ennek eredményeként olcsó olajjal árasztották el a világot. A profitnak azonban az alacsony árak nem kedveznek. A vállalatok vezetői ezért elhatározták, hogy tesznek az ügy érdekében valamit. Egy skóciai várkastélyban találkoztak, és ott kifőztek egy olyan egyezményt, amelynek vérlázító részleteiről több mint harminc éven át nem értesülhetett a világ. Megegyeztek abban, hogy nem folytatják tovább az árversenyt és a túltermelést. Elhatározták, hogy a jövőre nézve mindhárman elfogadják a nemzetközi olajüzletben eddig elért piaci részesedésük volumenét, és azt is, hogy bármilyen jövőbeni termelésnövekedést hasonló arányban osztanak meg egymást közt. Ezt nevezték az *Ahogy most van* egyezménynek. Még az árak kalkulálásához használt képletben is megállapodtak.

Azt mondani, hogy ez a megállapodás megszegte az USA trösztellenes törvényét – amely ha átmenetileg is, de meggyengítette a Standard Oil vállalatot – eufemizmus. Nem csoda, hogy ilyen sokáig titokban tartották. Ez az egyezmény a demokrácia meggyalázása volt: egy maroknyi mágnás saját magát ajándékozta meg azzal a joggal, hogy az egész világra kiterjedően ők dönthetnek el, kinek adjanak olajat és mennyiért. Az Enron legalább csak Kalifornia energiapiacán bundázott 2000-ben. Ez a társaság 1928-ban az egész világot átverte. Az egyikük – Henri Deterding, a Shell elnöke – később a náci párthoz is csatlakozott. Amikor meghalt, hat hónappal a háború kitörése előtt, Hitler és Göring koszorút küldött a temetésére. Egy másikuk – Walter Teagle, az Exxon elnöke – miután Hitler hatalomra jutott, olyan információt adott át egy német kémiai üzemnek, amely lehetővé tette a nácik számára, hogy a repülőgép-üzemanyag gyártásához életbevágóan fontos szabadalmakhoz juthassanak. Teagle még azt követően is folytatta a létfontosságú információk cseréjét, hogy Hitler megszállta Lengyelországot. Abban az időben akadályozta meg az amerikai szintetikus gumikutatást, amikor a japánok lerohanták a malajziai gumiültetvényeket – ezen a területen ugyanis a vállalat szabadalmakkal rendelkezett. Ezért Harry S. Truman későbbi amerikai elnök árulással vádolta meg. Teagle a kommunistákról hirdette azt, hogy megtagadták a civilizált etikai kódexet. Ugyanakkor saját etikáját nehéz lett volna fedhetetlennek nevezni.

Mivel az *Ahogy most van* egyezményt a többi olajtársaság egyáltalán nem tartotta kárhóztatandónak, tizenöt további amerikai vállalat írta alá később, köztük a négy másik amerikai nővér is. Ezek a vállalatok maguk is egy titkos globális kartellbe tömörültek.

Az Igazságügyi Minisztérium – felháborodásában, hogy az Exxon áruló módon próbált a gumival üzletelni – a trösztellenes törvények alkalmazásával ismét lecsapott a vállalatra 1940-ben. Sajnos erre a támadásra meglehetősen rossz pillanatot választottak. Küszöbön állt a háborús lövöldözés az amerikaiak számára is. Ehhez viszont a kormánynak

szüksége volt az olajvállalatokra. Ha valakinek nincs rengeteg olaja, nem lehet háborúzni, amire a németek és a japánok hamarosan rájöttek.

Erre az időszakra azonban az olajiparnak már egy robusztus és hűséges társa is akadt, amelynek az üzlete csaknem ugyanolyan gyorsan nőtt, mint az olajé: ez volt az autóipar. Az autógyártók sem idegenkedtek egy kis konspirációtól, hogy a piacaikat növeljék. Az 1930-as évek végén a General Motors, a Chevronnal együtt, felvásárolta azt az elektromos vasúthálózatot, amely mentén Los Angeles elővárosai kiépültek. Aztán a vasutat bezárták. Más olajvállalatokkal más nagy amerikai városokban ugyanezt tették. Ily módon a lakosság és a helyi önkormányzatok – akár tetszett nekik, akár nem – kényszerházasságra léptek az olaj- és autóvállalatokkal.

KÜLDJ EGY CSATAHAJÓT: 1951–1956

A BP elődje, az Angol–Perzsa Olajvállalat már 1908-ban hatalmas olajlelőhelyeket fedezett fel Iránban, vagy ahogy akkor nevezték, Perzsiában. Abban az időben azonban a perzsa sah egy meglehetősen utálatos és így népszerűtlen figura volt. Ezért aztán 1951-ben, sorozatos sztrájkokat, szükségállapotot, titkosszolgálati akciókat és más hasonló eseményeket követően – szóval mindazok után, ami egy zsarnok bukását szokta kísérsni – Iránban általános választásokat tartottak. Egy Mossadegh nevű, populista politikust szavaztak meg miniszterelnöknek. Mossadegh első dolga volt, hogy a BP olajmezőit államosítsa.

Annak ellenére, hogy saját hazai államosítási politikájával maga a brit munkáspárti kormány nyújtott példát Irán számára, most azonnal Blimp ezredes* indulatával hívta segítségül hadihajóit. A külügyminiszter, a hadügyminiszter és különböző magas rangú katonai tanácsadók valamennyien katonai akciót sürgettek az olajmezők visszafoglalására. A brit flottát Irán partjaihoz küldték járőrözni, hogy az olajexportot megakadályozzák. Akciókészültségbe helyezték az egyik ejtőernyős dandárt is. A Fehér Házban azonban Truman elnök nagy piros jelzőlámpával megálljt parancsolt az Atlanti-óceán túlsópartjáról. Erre a britek meghátráltak. Erről a katonai kalandról ugyan lemaradtak, néhány évvel később, 1956-ban azonban látványosan kárpótolták magukat, amikor megszállták Egyiptomot, hogy elfoglalják a Szuezi-csatornát.

Szóval Szaddám Husszein 1980-as iráni, majd 1990-es kuvaiti inváziói során nem először fordult elő, hogy egy közel-keleti országot az olaj miatt szálltak meg. Ilyenkor az emberben önkénytelenül is felmerül a kérdés,

* Ultranacionalista angol karikatúrafigura, a butaság szimbóluma.

vajon a 2003-as iraki inváziót lelkesen támogató britek közül hányan tudták, hogy egy korábbi brit kormány megszállással fenyegetett meg egy közel-keleti országot, mert az saját olaját államosította, aztán meg is szállt egy másik közel-keleti országot, mert az államosította az olajszállító tankhajók által használt csatornát, amely saját területén feküdt?

És mi történt Mossadegh úrral? Nem sok jó. A CIA puccsal szabadult meg tőle, amit nem egészen egymillió dollárból össze tudtak hozni.¹⁷⁸ Sokkal olcsóbb és sokkal kevésbé mocskos, mint egy háború. Miért nem ezt próbálták meg Szaddám Husszeinnel is?

AZ OLAJKARTELEL SZEMBEN AZ OLAJTERMELŐ ORSZÁGOK IS KARTELLBE SZERVEZŐDNEK: 1960–1972

Az 1930-as, 40-es és 50-es évek során hatalmas mennyiségű olajat találtak a közel-keleti olajországokban. Az olajvállalatok baráti titkos kartelljükön keresztül elég pénzt tudtak kinyerni felfedezéseik finanszírozásához, hogy aztán a szegény helyi törzsfőnököket a világ leggazdagabb embereivé tegyék. De még így is csak alamizsnát fizettek ahhoz képest, amit saját maguk kerestek, amikor Amerika és Európa már teljesen olajfüggővé tett lakosságának adták el az olajat. Az olajtermelők is tudták ezt, és 1960-ban kezdtek próbálkozni a helyzet megváltoztatásával. Szaúd-Arábia, Irán, Irak, Kuvait és Venezuela megalapították az Olajexportáló Országok Nemzetközi Szervezetét, amelynek a rövidített neve OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries). A többi olajtermelő ország később csatlakozott a szervezethez.

Az volt a céljuk, hogy összehangolt akció keretében emeljék az árat. Mindazonáltal civakodó szövetségeseknek bizonyultak, és ezért hosszú időbe telt, amíg igazi szerevezetté váltak. Nem segítette őket az a tény sem, hogy Amerika akkor még nem érte el saját olajtermelésének csúcspontját, és így messze nem volt akkora szüksége importra, mint később, az 1970-es években és azt követően.

1967-ben Izrael megszállta a Sínai-félszigetet. Előre megjósolhatóan az arab államok őrjöngtek a dühtől. Elhatározták, hogy – ők nevezték így – az „olajfegyverhez” nyúlhatnak: koordináltan lejjebb csavarják, vagy ha kell, el is zárják az olajcsapokat. Mielőtt azonban esély lett volna arra, hogy az embargó hatása érződjön, Irán és Venezuela megszegte azt. Egy korábbi Exxon-igazgató így foglalta össze az akkori időkre jellemző hozzáállást. Az Exxon, mondta az igazgató, „biztosra vette, hogy az arabok sose tudnak összefogni. Az arabokról ugyanis az *Arabiai Lawrence* alapján alkottak képet maguknak.” Nos, az Exxon tévedett.

AZ ELSŐ OLAJSOKK: 1973

Az egész alábbi beszámoló során érdemes végiggondolni, hogy vajon hogyan alakult volna a történelem, ha a Nyugatnak a valamennyire már nyugatiasodott Szaúd királyi ház helyett egy fundamentalista szaúdiakból álló rezsimmel kellett volna tárgyalnia, akik úgy gyűlölték volna az USA-t és Nagy-Britanniát, ahogy azt ma az átlag szaúdi polgárok teszik.

1971-ben az OPEC-országok megállapodtak, hogy végre ugyanazt a nótát fújják. Időközben az USA hazai olajtermelése éppen elérte csúcspontját, és hanyatló ágba lépett. Egy Teheránban rendezett értekezleten az OPEC-országok olajminiszterei egy meglehetősen jelentős olajáremelésben egyeztek meg. A vállalatok és a kormányok alig tehettek ez ellen valamit. A miniszterek, a kellemes modorú és bölcs Szaúd-arábiai Jamani sejk vezetésével arról is beszéltek, hogy ismét az olajfegyverhez nyúlnak, ha úgy hozná a szükség. Jamani mesterien tudott egyensúlyozni. Az volt a célja, hogy az olajvállalatoktól részesedést vívjon ki: hiszen viszonyuk egy felbonthatatlan házassághoz hasonlított, ahogy ő fogalmazta.

Az iráni sah lelkesen csatlakozott. 1973-ban azt nyilatkozta a New York Timesnak, hogy az olajár jelentős emelése elkerülhetetlen és indokolt. „Önök 300 százalékkal emelték a búza árat, amit nekünk adnak el, és hasonló a helyzet a cukorral és a cementtel is [...] Önök nyersolajat vásárolnak tőlünk, majd finomított petrokkémiai áru formájában adják el újra nekünk, de százszoros áron, mint amennyiért tőlünk vették [...] Akkor szerintem az a tisztességes megoldás, ha mostantól Önök is többet fizetnek az olajért. Mondjuk tízszer annyit, mint eddig.”¹⁷⁹

1880 óta hat olajárrobbanás fordult elő, valamennyi 1973 után. Az 1. ábrán (31. oldal) ezeket mutattuk be, az olajárak az akkori és a 2003-as dollár értékében vannak feltüntetve. Ahhoz, hogy a jelenlegi olajárkrízis hatását megértsük, valamennyi korábbi árrobbanást és azok következményeit is meg kell értenünk. Az ábrán az árrobbanások meg vannak számozva, így egyenként vehetjük sorra valamennyiüket.

1973-ban Izrael és szomszédai a jom kippuri háborúban mentek egymásnak. Most elsőként Egyiptom és Szíria támadott, azt a területet próbálták meg visszaszerezni, amit Izrael 1967-ben foglalt el. Az egyiptomi elnök, Anvar Szadat értelmes vezető volt, és rábeszélte Fejszál szaúdi királyt, hogy az egyiptomi csapatokat az olajfegyverrel támogassa. Az akkori amerikai elnököt, Richard Nixont a már fortyogó Watergatebotrány kötötte le – kiderült, hogy az elnök amatőr betörőket hatalmazott fel, hogy a demokraták főhadiszállásán poloskákat helyezzenek el. A botrány azzal fenyegette Nixont, hogy vád alá helyezik, és így semmit

sem tett a szaúdiak lecsillapítása érdekében. Fejszál ezért – a többi közlekedési olajországgal együtt – embargó alá helyezett minden az Egyesült Államokba és Hollandiába irányuló olajszállítást, és arra ösztönzött, hogy csökkentsék az olajszállítást azokba az országokba is, amelyek az arab országokkal barátságatlanul viselkedtek.

A szaúdiak csak néhány hónapig forgatták olajfegyverüket. Az embargó legrosszabb pontján a világ olajkínálatában csak napi 4,4 millió hordós kiesés jelentkezett egy olyan piacon, ahol mintegy napi 50 millió hordót fogyasztanak, vagyis a teljes fogyasztás körülbelül 9 százalékkal csökkent.¹⁸⁰ Még ez a kicsi kiesés is elég volt azonban ahhoz, hogy óriási pusztítást okozzon. Annak ellenére, hogy mai áron számolva is olcsóbb volt az olaj akkor, mint a könyv írásának idején, az embargó világszerte sokk hullámokat gerjesztett. Az azonnali gazdasági összeomlástól való rettegés a semmiből tört elő. Féktelen fogyasztói felvásárlás kezdődött, ami tovább nehezítette a helyzetet. Az amerikaiaknak és az európaiaknak történelmük során először kellett sorba állniuk benzinért. Németországban megtiltották az autós közlekedést vasárnapokon, és kószáló turisták jelentek meg az üres autópályákon. Az Egyesült Királyságban, ahol az olajár-emelkedés egybeesett a szénbányászok sztrájkjával, a kormánynak háromnapos munkahetet kellett bevezetnie, mert nem volt elég energia az országban a normális ötnapos munkahét ledolgozásához. Az Egyesült Államokban 55 mérföld/óra sebességkorlátozást vezettek be országszerte, hogy segítsék a fogyasztás csökkentését, a fogyasztók pedig a Buickokról a kisebb japán importautókhoz pártoltak át.¹⁸¹ Az áramki-maradások mindennapi realitássá váltak.

Az olaj valóban fegyverré változott. Az embargó csak néhány hónapig tartott, mert a szaúdiak afölött érzett dühét, hogy az amerikaiak Izraelt támogatják, lecsillapította az a félelem, hogy embargójuk globális gazdasági válságot indukálhat, amely nekik és mindenki másnak is ártalmas lesz. Ahogy Jamani sejk fogalmazta meg a Nyugat számára: „ha Önök tönkremennének, akkor mi is”.¹⁸² Az 1973-as embargót ijesztő recesszió követte, a világgazdaság azonban nem billent át depresszióba.

Az akkori idők Közel-Kelettel kapcsolatos geopolitikája örült módon pont a fordítottja volt a mai időkének. Ahogy a benzinre várakozók oszlopai nőttek az Egyesült Államokban, az amerikai kormány invázióval fenyegette meg Arábiát. A kormányok szorított helyzetükből gyakran próbálnak háborúval kitörni. A Nixon-kormány tudta, hogy ebben a kardcsörtetésben a hazai nehézségek miatt igen érzékeny hallgatóság előtt játszik. Ahogy az USA Hadügyminisztériumának képviselője fejtette ki: „A Tengerészeti Háború Kollégiumában sok olyan ezredessel lehet találkozni, akik azt hangoztatják: »Visszaültetjük a tevéikre azokat az átko-

zott rongyosokat.«” A brit kormány – a titkossági tilalom alól később feloldott dokumentumai szerint – már olyan messzire ment, hogy kiszámolta, mennyi katonára lesz szüksége az akció lebonyolításához: két dandár a szaúdiak, egy-egy meg Kuvait és Abu Dhabi elintézéséhez.¹⁸³ Ahogy az amerikai hadügyminiszter, James Schlesinger később nyilatkozta: „Katonailag el tudtuk volna foglalni valamelyik arab államot. És az akció terve valóban meg is ijesztette és feldühítette őket. Itt azonban nem egyszerűen színlelt bátorságról volt szó. Az akciót egyértelmű figyelmeztetésnek szántuk. Azt hiszem, ’73 után az arabok meglehetősen tartottak ettől.”¹⁸⁴

Nyilvánvalóan már 1973-ban is emiatt aggódtak. A szaúdi király nemzeti gárdáját arra utasította, hogy készüljenek elő a kritikus olajipari létesítmények felrobbantására, ha bekövetkezne az amerikai invázió. A király határozottan el volt szánva még egy ilyen megalázó lépésre is. Akitől ez az információ származott, azt is elmondta, hogy az USA-nak egy évbe került volna az ország teljes termelési kapacitását helyreállítani.¹⁸⁵ Milyen nagy a kontraszt, ha ezeket az eseményeket az 1991-es első öbölháborúval hasonlítjuk össze. Ugyanis a kuvaiti olajmezőket a megszálló Szaddám Husszein – és nem a hivatalban lévő kormány – robbantotta fel, amikor az idősebbik George Bush elnök csapatai közeledtek.

Vajon mit tenne az Egyesült Államok ma, ha a Szaúd királyi házat olyanok döntenék meg, akik dühösebbek Sam bácsira, mint amennyire Fejszál király volt 1973-ban? Olyanok, akik talán a kínaiaknak és az indiaiaknak adnák el inkább az olajat, ahol magasan szárnyal a kereslet, a Nagy Sátán pedig tűnjön a pokolba? Vajon milyen beszélgetés folyna a Tengerészeti Háború Kollégiumában és a republikánus pártban ma, ha ez valóban megtörténne?

Nem szükséges az 1973-as eseményeket felidézni, hogy választhassunk erre a kérdésre. Ami egyébként nem lenne megnyugtató.

AZ ELSŐ OLAJSOJK KÖVETKEZMÉNYE: az olajbirodalom meginog

A magas olajárakkal az a helyzet – a dolgok akkori és jelenlegi állása szerint –, hogy szinte mindenkinek gazdasági nehézséget jelent, kivéve persze az olajvállalatokat. Az olajhiány az 1973–1974-es hideg tél során egyre nőtt, az olajbirodalom viszont rekordnyereségről számolt be. Az Exxon 2,5 milliárd dolláros egész évi profitjával, bármely vállalattal összehasonlítva, minden idők világrekordját állította fel. Ez nagy felháborodást keltett a fogyasztók között. Az olajvállalatok agresszív hirdetési kampányba kezdtek, hogy hatalmas profitjaikat igazolják. Azzal érveltek,

hogy a költséges új feltárásokat a profitból finanszírozzák. A Mobil azonban mindezt az igyekezetet azzal tette tönkre, hogy félmilliárdos profitját nem az olajiparba, sőt még csak nem is az energiaszektorba forgatta vissza: hanem egy áruházláncot vásárolt.

A közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy az amerikaiak nem hittek a vállalatoknak. A problémákért inkább őket vádolták, mint az arabokat. Egy szellemes és népszerű hajtókajelvény jelent meg az utcákon: „Vádoljátok be Nixxont” (Nixon elnök nevében a dupla xx az Exxon vállalatra céloz).

1974 márciusában befejeződött az embargó, nem sokkal később annak rendje és módja szerint Nixon lemondott. Elkezdődtek a komoly bírósági vizsgálatok. A vállalatokat a legélénkebb támadások a kivizsgálásokkal foglalkozó állandó albizottságban tartott meghallgatásokon érték, amelyeket „Scoop” Jackson szenátor vezetett. Kérdésekre adott válaszaikkal a „hét nővér” képviselői gyászosan leszerpeltek, amit a televízió is közvetített. „Az amerikai nép tudni akarja, vajon ez az úgynevezett energiaválság csak ürügy volt-e – füstölgött Jackson –, amely arra szolgált csak, hogy elfedje az árverseny fő forrásának kiküszöbölését – a függetleneket; hogy emeljék az árakat; hogy hatályon kívül helyezték a környezetvédelmi törvényeket.” A szenátor következetes hivatkozása az „obszcén profitokra” új nemzeti jelszót adott az amerikaiaknak.

Hihetetlen módon az amerikai kongresszus 100 szenátora közül 45-en szavaztak az olajvállalatok átszervezésére. Ennek során az integrált vállalatokat egymástól teljesen független vállalatokká választották volna szét, amelyek önállóan folytatták volna az olaj termelését, szállítását, finomítását és eladását. Az olajipar képviselői csonkításnak nevezték az átszervezést, ami valóban az is lett volna.

Mire az arab olajembargót feloldották, az amerikai autógyártók elkezdték üzeimeiket kisebb méretű autók gyártására átállítani. A város-tervezők kezdtek komolyan fontolóra venni a tömegközlekedési megoldásokat. Az elővárosi ingatlanok árai a padlóig zuhantak le. Mindezek olyan fejlemények voltak, amelyek abban az időben kimozdíthatták volna az USA-t a közel-keleti olajtól való függőségéből. És ugyanakkor nem lebecsülhető változást okozhattak volna az üvegházhatású gázok további kiáramlására.

1973-at követően a vállalatok kacérkodtak a komoly változtatás gondolatával. Már akkor is egyre nehezebben találták meg és termelték ki az olajat. 1975-ben termeltek ki először olajat a viharos Északi-tengeren, a felfedezéstől azonban hat év telt el a termelés kezdetéig. 1976-ban az egyik legnagyobb olajvállalat igazgatótanácsa egy tervdokumentációt tárgyalt meg, amely arra figyelmeztetett, hogy „a magán olajvállalatok

jövője sokkal bizonytalanabb, mint korábban. Az a tendencia, hogy a termelési folyamat elejét állami kézbe adják át, folytatódni fog [...] Direkt vagy indirekt állami részvétel várható azonban a termelési folyamat későbbi szakaszaiban is.”¹⁸⁶ A vállalatok továbbra is nagyon sokat költöttek az olajlelőhelyek felkutatására. Ugyanakkor először fordult elő, hogy hatalmas összegeket kezdtek el teljesen más területekre áthelyezni. A szén, a vegyi anyagok és a réz szerepeltek azok között az áruk között, amelyekbe beruháztak. A Shell és a Gulf még a nukleáris erőművek területén is komoly beruházásokat hajtott végre. Idővel ezekből a változatos próbálkozásokból csaknem valamennyi kudarcba fulladt. Abban az időben az olajipari szakemberek az alábbi mottót gyakran ismételték nekem: „Mi az olajüzletben dolgozunk, és ez az, amihez értünk. Ezért kell a saját termékeinkhez és a saját üzletágunkhoz ragaszkodni.” És az 1980-as évektől kezdve pontosan ezt is tették.

A történelem azonban azt mutatja, hogy az olajvállalatok is rákényszerülhetnek a változtatásra.

A FELBONTHATATLAN HÁZASSÁG: 1974–1978

Az embargó első három hónapja során az USA benzinfogyasztása több mint 7 százalékkal csökkent. Amint azonban vége lett az embargonak, a fogyasztás rögtön a korábbi szintre állt vissza. A Kongresszusban ismét eluralkodott az apátia. Az olajválság idején az amerikai parlament csaknem nyolcszáz, energiával kapcsolatos törvénytervezettel foglalkozott. Ezek közül számos arra irányult, hogy javítsa a megújuló energiaforrások, a megújuló üzemanyagok és az energiahatékonyság távlati lehetőségeit. Mindazonáltal 1974 júliusára csak nyolcból lett törvény, és ebből kettő foglalkozott a környezetszennyezési törvények és az Alaszkán keresztül haladó olajvezeték megnyitásának felfüggesztésével. Ford ült ekkor a Fehér Házban, akinek neve passzolt rendelkezéseire. Csaknem felére csökkentette annak a törvénynek a költségvetési támogatását, amely a városi tömegközlekedést szándékozott elősegíteni. Nem sokkal ezután – hogy az autólóbbi kedvében járjon – kijelentette: „michigani vagyok és a nevem Ford”.

Az USA Értékpapír és Tőzsde Bizottsága, miközben a „nővérek” politikai „hozzájárulásait” vizsgálta, 1975 áprilisában arra kényszerítette a Gulf vállalatot, vallja be, hogy 1960 és 1973 között, vállalati tőkéből több mint 10 millió dollár „hozzájárulást” ajánlott fel az Egyesült Államokban és külföldön, gyakran illegálisan. Az Exxonnak meg külföldi „politikai hozzájárulásait” kellett beismernie. Ezek a megvesztegetések – azok kö-

zött az óriási összegek között, amelyekkel ezek a vállalatok üzleteltek – az ellenőrök, a részvényesek ezrei és a washingtoni törvényhozás vizsgálódásai ellenére is évekig rejtve maradtak, mert vállalati labirintusokban és áttekinthetetlen számlákon bujtatták el ezeket.

1975 májusára az Exxon megelőzte a General Motorst és így a világ leg hatalmasabb cége lett. A Fortune magazin első hét helyén az öt „nővér” a General Motorsszal és a Forddal osztozott. Az alapigazság most már világosan látszott. Az olyan válságos időkben, mint amilyen az iráni konfliktus vagy az olajembargó bevezetése voltak, a kormányok siettek felüggeszteni trösztellenes törvényeiket, később meg rájöttek, hogy képtelenek újból alkalmazni azokat. Senki sem tudta, mit kezdjen egy olyan kartellel – amelyik Jamani sejk szavait használva – „felbonthatatlan házasságként” működött a transznacionális vállalatok és a külföldi termelők kormányai között.

A MÁSODIK OLajsOKK: 1979–1981

A perzsa sah – aki egyre ellenségesebb hangulatú országában türelmetlenül igyekezett örült álmaiból egy egész lajstromra valót megvalósítani – olyan kijelentéseket kezdett hangoztatni, hogy az olaj ára akkor sem lenne túlságosan magas, ha egy hordót 100 dollárért árusítanának. Kedvenc érve volt, hogy a Coca-Cola is 89 dollárba kerül hordónként. A szaúdiak másképp látták a helyzetet. Nem akarták az olaj árának emelését túlzásba vinni. Jamani gyakran mondogatta, hogy milyen kevés hiányzik ahhoz, hogy a Nyugatot alternatívák keresésére kényszerítsék. 1981-ben bátorkodott kijelenteni, „ha arra kényszerítjük a nyugati országokat, hogy komoly összegeket investáljanak alternatív energiaforrások keresésébe, akkor meg is fogják tenni. Csak egy 7–10 éves időszakra lesz szükségük, és olyan mértékben csökken majd az olajtól mint energiaforrástól való függésük, amely már veszélyezteti Szaúd-Arábia érdekeit.”¹⁸⁷

7–10 év? Ha akkor meg tudtuk volna csinálni, akkor most biztosan képesek vagyunk rá.

Időközben Iránban kitört a forradalom. Annak ellenére, hogy a sah titkosrendőrsége kegyetlenebb volt, mint az apjáé, és fegyveres erőit a létező legjobb amerikai és brit felszereléssel látták el, a sah 1979 elején megbukott.¹⁸⁸ Szaúd-Arábia és Kuvait királyi családjai a mai napig hálaimát mondanak, hogy az iráni példából nem lett precedens, tudniillik hogy a fundamentalisták nem döntötték meg a zsarnok királyokat. Oszama bin Laden és követői azonban biztosították őket, hogy hiába imádkoznak, mert semmi garancia, hogy imáik eredményesek lesznek.

Az iráni olajtermelés kétségtelenül esett a forradalom alatt, mire az olaj ára megint megemelkedett. A hordónkénti ár, mai pénzben számolva, több mint 80 dollár lett (a 2-es csúcs az 1. ábrán, a 31. oldalon), ennek eredményeképpen az 1979-es olajsokk a valaha előfordult legsúlyosabb válságnak bizonyult. Tovább is tartott, mint az első. A krízist súlyosbította, hogy az új iraki vezető, Szaddám Husszein, 1980-ban vakmerően megszállta Iránt – az akcióval olajat akart zsákmányolni –, mert arra számított, hogy a Khomeini ajatollah iráni hatalomátvételét követő belső káoszt kihasználhatja. Husszein azonban elszámította magát. Az irániak lelkes ellentámadása során fanatikus fiatalok vetették magukat Szaddám ágyú elé. A háborúban végül az irakiak olajtermelése is jórészt tönkrement. Mindkét ország olajkészleteinek lerombolása egészen 1981 végéig magasan tartotta az árakat.

Ebben a válságban, hasonlóan az elsőhöz, az olajtermelés csak kis mértékben csökkent. Utólag persze könnyű okos lenni, mégis hihetetlennek tűnik, hogy a nem kommunista országok nettó termelésének már napi 2 millió hordós csökkenése is – azalatt, amíg a forradalom 1979 első negyedében lezajlott – milyen gazdasági felfordulást okozott. Pedig a kiesés a globális össztermelésnek csak mintegy 4 százalékát tette ki. Akkor miért emelkedett az ár 13 dollárról hirtelen 34 dollárra? Erre a kérdésre jórészt egy meglehetősen emberi tulajdonságban keresendő a válasz: egyszerűen pánik tört ki.

Ezt a tényezőt azért szükséges hangsúlyoznom, mert amikor az olajkínálat kicsit is lepad, hajlamosak vagyunk valamennyien pánikba esni.

Senki sem tudta, vajon az iráni fundamentalista puccs átterjed-e más közel-keleti olajtermelő országokra, vagy hogy az új vallási fanatikusok hogyan játsszák majd ki az olajkártyájukat. Így mindenki olajat spájzolt be: a vállalatok, a nagyigényű kereskedelmi fogyasztók, az olajkereskedő vállalatok és a lakossági fogyasztók egyaránt. A világ hamarosan egy komplex ördögi körbe zárta be magát. A benzinért megint hosszú sorokban kellett várakozniuk az amerikaiaknak, miközben egy becslés szerint az alapjáraton napi 150000 hordónyi olajat pazarló autókban várakoztak.¹⁸⁹

A bekövetkező globális recessziót ezúttal infláció is kísérte. A szavazók – akik nem értették a komplex összefüggéseket – egyaránt vádolták az olajipari óriásokat és a kormányokat. Az 1979-es krízis volt a vég kezdete az akkori amerikai elnök Jimmy Carter számára. Az új energiaspórolási kényszert Carter „morális háborúnak” nevezte. Ösztönözte egy nemzeti szintetikus üzemanyagprogram beindítását, felszólította az amerikai autóipart, hogy növeljék autóik átlagos üzemanyag-hatékonyágát, követelte, hogy az épületekben az energiahatékonyági standardokat vegyék

figyelembe, és napenergia-elemeket helyezett el a Fehér Ház tetején. Népszerűségét egyik kezdeményezése sem növelte. Carter elvesztette az 1980-as választásokat Ronald Reagannal szemben, aki az olajipar megbízható barátja volt, és aki a Fehér Házból eltávolította a napelemeket.

A válság 1981 végén, az 1. fejezetben megvitatott okok miatt ért véget. Először is, a szaúdiak – akik megint globális gazdasági depressziótól féltek – elkezdték keményen pumpálni az olajat, hogy a kieső iráni és iraki olajkészleteket kompenzálják. Másodsor, akik eddig olajat halmoztak fel, most kezdték tartalékaikat felszabadítani, amelynek eredményeképpen elárasztották a piacot. Harmadszor, a hatalmas alaszakai és északi-tengeri felfedezésekből is elkezdett az olaj áramlani – mivel ezek kétségkívül nem közel-keleti források voltak, sokkal megbízhatóbbnak számítottak.

Ahogy már korábban említettem, a közeledő energiaválságban a fenti megoldások közül egyikre sem számíthatunk: a szaúdiak nem tudnak gyorsabban pumpálni, mint ahogy azt 1980-ban tették, tartalékkapacitás sehol sincs, felhalmozott olaj alig van, és kicsi a valószínűsége az olyan nagyságrendű új felfedezéseknek, amelyek képesek a gyorsan növekvő globális keresletet kielégíteni. Éppen elég nagy gondban voltunk akkor is, de ha beüt a következő olajkorszak, sokkal nagyobb bajban leszünk.

1980. február 4., Oxford, Egyesült Királyság

Kikászalódom az ágyból a fagyos szobába. A padlót az ágy körül az előző este használt gyertyák viasza borítja. Megint nem volt áram, és még most sincs. Kicsi Jess már ébren van, széldzsekibe bugyolálva játszik a babáival és magában énekel. Bekapcsolom a rádiót, hallgatom a „Mai nap” programot, miközben teát készítek. Megint feszültséggel telt hangok próbálnak nyugalmat színlelni, mégsem képesek leplezni a felszín alatt háborgó indulatokat. Miniszter úr, miért nem tudják a világítást és az ország működését biztosítani? Azért, mert az olaj ára az egekbe szökött. A bányászstrájk hatása romboló. Mindennek az OPEC és a szakszervezetek kapzsisága az oka. Nem a mi hibánk.

Tisztelt szakszervezeti bizalmi úr, miért pont akkor sztrájkolnak, amikor térdre rogyott az ország? Azért, nagyokos riporter úr, mert be akarják zárni a bányákat, és el akarják venni a munkánkat, hogy aztán a gázipar embereit alkalmazzák helyettünk.

Átgondolom a reggeli teendőket. Biciklivel viszem Jess iskolába. Aztán rohanás, hogy elkapjam a londoni vonatot, mindíg reménykedve,

hogy nem késik majd, és első órákra időben odaérek. Mostanában ez komoly probléma lett, de az összes hozzám hasonló ingázó számára is, akik a Királyi Bányaiskolában tanítanak. Senkinek sem lehet azonban oka panaszra. Hiszen mostanában annyi tanácsadóra van szükség. Egy ellenőrzés hamar kiderítene, hogy gondok vannak a tanárok oktatás iránti elkötelezettségével. Az olajvállalatok mindenütt feltárásokat végeznek. A geofizikusok a szeizmikus mérések finomításával segítik őket. Az összes geokémikus forrásközeteken dolgozik. Még a paleontológusok is a Nagy Olajiparhoz csatlakoznak, hogy isten háta mögötti vidékeken rétegtani minták korát határozzák meg. Csak a diákokat sajnálom. Biztosan másodrangú állampolgárnak érzik magukat.

Elnézem, ahogy fagyos kezeimre fújva, gőzölögve áramlik meleg leheletem. Aztán, durr! A szomszéd szobából robaj hallatszlik; reccsenés, csattanás és puffanás hangja keveredik. „Apa!” – hangzik a kétségbeesetten síró kiáltás. Berohanok. Kicsi Jess ott áll széldzsekijében, és nézi a menyryezetet, amely kékre fagyott bokái körül hever a földön. A folyamatosan csöpögő víz sárrá dagasztja a törmelékrakást. A vízvezetékek szétrepedtek a tetőn. Fűtés nélkül befagytak, és a jég szétfeszítette őket.

Ma se előadást, se konzultációt nem tartok az Imperial College-ben.

A KIZSÁKMÁNYOLÁS ÉVEI: 1981–1990

A Goldman Sachs cég az 1960-as évektől kezdve analizálta az olajipar történetét, és megállapította, hogy kizsákmányoló és beruházási fázisok váltják egymást, az előbbi az alacsony, míg az utóbbi a magas olajárak idején jelentkezik. Az 1960-as évek során végig – amikor alacsonyak voltak az olajárak – az iparág a korábbi évtizedek hatalmas felfedezéseiből táplálkozott, miközben a következő generáció infrastruktúrájának létrehozására nem hajtott végre jelentős beruházásokat. Ezt követően egy tízéves beruházási fázis kezdődött 1973-ban, amit az első olajsokk magas olajárai indukáltak, és amit aztán a második olajsokk nyújtott meg. Annak az infrastruktúrának a legnagyobb része, amit az olajipar ma is használ, ezekben az években alakult ki. Ez a fázis 1983-ban ért véget. Egy négyéves, 1983-tól 1986-ig tartó, átmeneti időszak után egy újabb kizsákmányoló fázis kezdődött, amely tizenöt évig tartott. Ebben az időszakban a beruházások szintje az 1970-es éveké alatt maradt.¹⁹⁰ Ahogy korábban már láttuk, a Goldman Sachs véleménye szerint egy várhatóan bekövetkező jelentős infrastruktúrakorlátozás magvait, ha akaratlanul is, de ebben az időszakban vetették el. Ez azt jelenti, hogy a gondok ak-

kor is jelentkeznének, ha nem feltételeznénk, hogy a korai tetőzés már a látóhatáron dereng.

A globális felmelegedés történetének magvait is ekkor vetették. A látóható virágzás az 1990-es években következett be, amikor az IPCC *Első tudományos felmérése* megjelent, illetve amikor nemzetközi tárgyalások kezdődtek egy olyan szerződés kidolgozására, amely a klímaváltozás veszélyeinek elhárítására irányult. Ettől a ponttól kezdődően – a rendelkezésre álló ismeretek miatt – az olajfelhasználást nem szemlélhettük ugyanúgy, mint korábban. Az 1990-es évektől eltelt időszakot azért nevezem a cinkosság éveinek, mert ebben az időszakban már semmilyen mentségünk nem lehetett arra – sem kollektíven, sem individuálisan –, hogy a fosszilis fűtőanyagok tékozlását továbbra is folytattuk. Olajfüggőségünk miatt szándékosan nem változtattunk irányt, a nagyon világos korai figyelmeztetés ellenére sem, hogy tudniillik lassan életfeltételeinket is megsemmisítjük bolygónkon.